

VALORIFICAREA PATRIMONIULUI ETNOLOGIC ÎN SECOLUL XXI

SCOBIOALĂ Nadejda¹, CEBOTARI Margareta²,

PANAGUȚA Rodica³

^{1,2,3}Colegiul Național de Comerț al ASEM, Chisinau, Republica Moldova
e-mail: nadejda.scobioala@gmail.com

Summary: The ethnological heritage of the Republic of Moldova is one of the pillars on which reliance the country's culture and identity and it is traditionally valued more for its aesthetic, recreational and leisure sides by narrow groups of people. One of the major difficulties of the traditional heritage inventory is the delimitation of the components without material support that belong to the specifics of folklore cultures. The frameworks of the intangible heritage, which is another phrase for immaterial and non-material heritage, adapts the outlines of a complex of variables that impose new determinations for each specific situation. Villages are the oldest form of human habitation and they continue to carry the culture and civilization through the material and spiritual expressions. In order to meet the cultural and scientific interest, local and international tourists need informational support on the ethnological heritage of the Republic of Moldova.

Key words: *heritage, village, artistic crafts, traditions, values, culture.*

1. INTRODUCERE

Republica Moldova dispune de un patrimoniu cultural și istoric valoros, parțial valorificat în domeniul social-economic și științific. Patrimoniul etnografic al Republicii Moldova este unul dintre pilonii pe care se sprijină cultura și identitatea țării. Această moștenire, numită de specialiști „cultură tradițională”, la nivel internațional, a fost recunoscută ca parte a patrimoniului cultural și a devenit subiect al politicilor culturale, fapt care ajută la valorificarea patrimoniului etnologic în noile contexte ale vremii. Zestrea noastră a fost și este bogată, tot ceea ce trebuie noi să facem este să căutăm să o cunoaștem, să îi descifrăm sensurile profunde. Vizităm muzee, cercetăm arhive, mergem în biblioteci, în sate, dar nu este suficient. Trăim în prezent, suntem oameni ai prezentului, dar trebuie să ne asumăm trecutul și devenirea. Suntem diferiți și este normal, ne raportăm la ceilalți, ne integram, asimilăm cunoștințe despre ei, dar nu uităm de noi, de ceea ce ne definește și ne reprezintă.

2. OBIECTIV DE STUDIU

Tradițiile, obiceiurile, ritualurile au fost mult timp unicul mijloc prin intermediul cărora se reglementau relațiile dintre oameni în societate, fiindcă exista o încredere în justetea ordinii stabilite de ele, care se baza pe existența și pe vechimea lor. Aceste comori ale memoriei naționale pot îmbogăți în mod consistent viața cotidiană și pot contribui la reglementarea eficientă a relațiilor sociale, deoarece un factor important în păstrarea continuității istorico-culturale a unui popor este transmiterea experienței, înțelepciunii lui, comunicarea informației etnoculturale de la o generație la alta. Noi trebuie mai apoi să dăm mai departe ceea ce descoperim unei alte generații, care trebuie să aibă șansa de a se cunoaște pe sine dincolo de prejudecăți și stereotipuri. Pentru aceasta trebuie să învățăm noi să vedem, nu doar să privim, pentru a-i învăța și pe ceilalți să depășească nivelul aparenței și să ajungă la esențe atunci când se raportează la un element de patrimoniu cultural, la formele de moștenire culturală.

3. REZULTATE ȘI DISCUȚII

Patrimoniul etnografic românesc din teritoriul cuprins între Prut și Nistru se bucură atât de o componentă imaterială, cât și de una materială. Prima dintre acestea pune accent pe arta cuvântului, folclorul muzical și coregrafic, obiceiuri, sărbători, ritualuri și practici tradiționale, meșteșuguri artistice, jocuri de copii și tineret. Ele pot influența în mod substanțial reglementarea relațiilor dintre generații, pentru că conțin în sine modele de conduită edificate pe un profund sentiment axiologic, printr-un orizont umanist de profuzime și anvergură [1, p.223]. Toate acestea reprezintă elementele cu dominanță spirituală ale culturii noastre tradiționale care identifică și definește latura etnografică a patrimoniului cultural al națiunii vorbitoare de limbă română din acest teritoriu. Componenta materială a patrimoniului etnografic o constituie obiectele etnografice și de artizanat, operele de cultură populară, așezările, casele tradiționale, meșteșugurile, ocupațiile tradiționale, covoarele, piesele de port etc. [2, p.145].

Satul a fost cea mai veche formă de locuire umană și continuă să fie un purtător de cultură și civilizație prin expresiile sale materiale și spirituale. Arhitectura de organizare și amplasare a satelor, a fost condiționată în mare parte de condițiile de relief, dispunerea rețelei de drumuri și amplasarea locuințelor, dar și de factorul social. Omul a fost cel care și-a ales vatra satului și a acționat asupra evoluției acesteia [2, p.146]. Moșia unui sat, oricât

de mic ar părea, este un univers, o regiune naturală în mijlocul căreia omul și-a așezat locuința și traiul în istorie. Satele Moldovei de pe ambele maluri ale Prutului și Nistrului în repetate rânduri, au fost admirate de mulți călători străini și oaspeți. [3, p.165].

Pentru satele spațiului dintre Prut și Nistru sunt caracteristice gospodăriile de tip închis, împrejmuite cu gard. Nu lipsesc gardurile de compartimentare a curții interioare. Casa ca locuință reprezintă elementul central al complexului gospodăresc. Materialul mixt de construcție (pământul, lutul, lemnul și piatra), tehnicile de construcție în nuiiele, tehnica chirpicului, acoperișul casei în patru ape, din stuf, paie și șindrilă, prispele de jur împrejur, modul de organizare a mobilierului țărănesc, multifuncționalitatea camerelor de locuit și monofuncționalitatea anexelor gospodărești reprezintă câteva elemente ce se regăsesc în toată aria românească [3, p.166]. Cele mai numeroase și mai bine păstrate sunt casele cu trei camere. În majoritatea caselor vechi ajunse până la noi locuiesc oamenii în vârstă, dar și tinerii care le-au moștenit sau le-au procurat și încă nu și-au construit altele noi. Se întâlnesc case rămase de izbeliște și aflate în procesul inevitabil de distrugere. Pe de altă parte, pe parcursul anilor, unele case vechi au beneficiat de refaceri prin înălțarea pereților și acoperirea lor cu ciment, de adaosuri de încăperi, schimbarea acoperișului de paie și stuf cu șindrilă, olane, ardezie, tablă. Un exemplu demn de admirat e casa aflată în satul Molovata Nouă, care a primit o a doua viață. Este fosta casă a lui moș Pintilie și mătușa Docheana care au locuit aici până în anul 1998. Ion Ștefaniță, expert în domeniul patrimonial, a procurat această casă, a restabilit-o și a amenajat-o cu obiecte de tradiție și istorie transformând-o într-un muzeu care poartă numele de Muzeul Țăranului. Fig.1. Dânsul susține ideea că această arhitectură rurală - casele țărănești, tradiționale, de altădată - sunt cu adevărat un patrimoniu, care este atractiv și prin ele noi putem să dezvoltăm un sat, un oraș, o țară. Noi trebuie să respirăm și cu tot ce înseamnă valoare economică a acestui patrimoniu.

Este îmbucurător faptul că mai sunt oameni preocupați de păstrarea tradițiilor, datorită cărora se formează un echilibru între ceea ce moștenim și ceea ce transmitem, desigur, nu fără ajutorul instituțiilor de bază, a universităților, școlilor etc..

Domeniile cele mai expresive ale patrimoniului etnologic sunt meșteșugurile artistice. Însușirea și transmiterea cunoștințelor, a tehnicilor și procedeele de prelucrare a materiei prime, de confecționare a obiectelor în spiritul tradiției meșteșugărești se făcea în cadrul familiei sau prin inițiere. Cunoștințele și practicile tezaurizate de comunități prin meșteșuguri pun în

Figura 1: Muzeul Țăranului din Molovata Nouă

valoare toate elementele patrimoniului cultural imaterial, au fost valorificate bogățiile cadrului natural: piatra, lemnul, lutul, cornul, fibrele vegetale (câneapă, inul, lozia, paiele, stuful, papura, nuiielele), care sunt activități străvechi, practicate și azi pentru a crea obiecte de prima necesitate. Astfel, meșteșugurile populare continuă să contureze specificul localităților. Pietrari din Cosăuți, Soroca, din neam în neam au dat expresie monumentală localității, satelor din jurul Sorociei, dar și celor aflate la o mai mare depărtare precum Mașcăuți, Orheiul Vechi care și-au dorit lucrări cu rezistență artistică, salvată în piatră. În satul Cosăuți s-au format un șir de meșteșugari – pietrari vestiți: A. Ciumac, U. Lozan, I. Gîțlan, S. Belous, I. Sapojnic, V. Știrbu, dar și familii întregi Hămuraru, Zagaevschi, Zolotariov ș. a., care au pregătit o serie întregă de tineri-ucenici în acest domeniu [4].

Rămânând în același areal, dintre Răut și Nistru, admirăm regeasca arhitectură în piatră din zona Orheiului Vechi, aici apărută, desăvârșită și apoi extinsă spre alte zone, așa cum se întâmplă cu toate fenomenele culturale de referință. Pe vetrele satelor: Brănești, Furceni, Trebujeni, Butuceni, Morovaia, Jeloboc etc., au crescut dinastii de meșteri care au dăltuit în piatră cele mai relevante fantezii ale lor. [3, p.169]. Măinile dibace ale meșterilor au dat viață pietrelor înfrumusețând casele localnicilor și a satelor din împrejurimi, construind coloane decorative, stâlpi de poartă, răstigniri pe la răspântiile drumurilor etc. Arta de a dăltui în piatră s-a transmis din tată în fiu. Piatra extrasă e folosită și în construcția caselor, remarcate printr-o arhitectură specifică și, în același timp, variată. Din strămoși a rămas decorul geometric cu care se împodobesc stâlpii de la porți și coloanele pe care se sprijină acoperișul. Floarea din piatră reprezintă un simbol al geniului popular. Acest decor este una din performanțele

sculpturii populare.

Grație calităților deosebite ale lemnului, prelucrarea lui a reprezentat unul dintre cele mai importante meșteșuguri în viața populației autohtone din spațiul Pruto-Nistrean. Cea mai largă întrebuintare, lemnul o avea în domeniul construcției, și anume, în edificarea locuințelor. Din lemn erau confecționate, de asemenea, unelte agricole (pluguri de lemn, boroane, teascuri pentru vin, furci, greble, hârlețe, lopeți), unelte pentru producția meșteșugărească (războaie de țesut, roata olarului, furci și fusuri de tors), mijloace de transport (caruri, căruțe, sănii), mijloace de dobândit apă (fântâni, izvoare), vase pentru provizii și materiale lichide (putini, poloboace, lăzi, găleți, cofe etc), veselă de bucătărie și obiecte de uz casnic (străchini, linguri, bătătoare de unt, fuse), mobilă (mese, scaune, polițe), accesorii auxiliare (scări, capace pentru ceramică și pentru gropile de provizii, mănere pentru diferite unelte etc). Fasonarea lemnului și pregătirea diferitelor obiecte era realizată cu ajutorul diverselor unelte din fier: topoare, tesle, cuțite de rânda, strunguri pentru prelucrarea lemnului, pânze de ferăstraie, burghie, cuțite de confecționat linguri etc. [3, p.168]. Astăzi ne putem mândri cu Ion Podaru, un meșter cioplitor în lemn din satul Vărzărești, raionul Nisporeni, Ștefan Ciumașu din Chișinău, Dumitru Oserole din Cățărași, Anatol Crețu din satul Hrușova, raionul Criuleni etc..

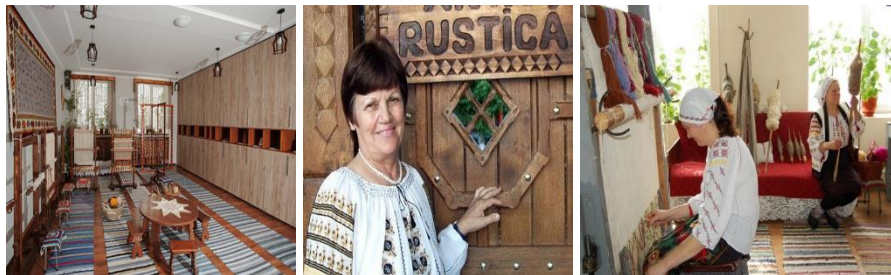
Un alt exemplu, de inspirație nistreană, a fost centrul vechi de olărit de la Cineșeuți, Rezina, unde s-a lucrat ceramica roșie și neagră secole la rând, până după al doilea război mondial [3, p.170]. Încercările întreprinse de-a lungul deceniilor, până în prezent, demonstrează că o tradiție veche dispăre ușor, pe neobservate, dar poate fi revitalizată cu greu sau în unele cazuri deloc. În Republica Moldova arta olăritului este foarte puțin practică comparativ cu secolele trecute. Tradițiile se mai păstrează datorită unor meșteri entuziaști și artiști plastici, susținuți prin diferite forme de concursuri și expoziții organizate de Uniunea Meșterilor Populari, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Ministerul Culturii. Însă merită să insistăm asupra perpetuării ceramicii populare, până atunci când și statul, și societatea, nu numai meșterii, vor conștientiza prioritățile ei. Meșteșugul olăritului este reactualizat și pus în valoare de meșterii populari de la Iurceni, Nisporeni, Țigănești, Strășeni. Unul dintre cei mai cunoscuți dintre ei rămânând a fi Vasile Gonțear din satul Hoginești, care în aprilie 2023 a primit din partea Ministerului Culturii, Titlul Onorific de Purtător al Tezaurului Uman Viu. Fig.2.

Țesutul covorului la Clișova Nouă, Rusești, Bădiceni, Curesnița Veche și Curesnița Nouă etc. s-a dezvoltat și a fost continuat repertoriul străvechi de

Figura 2: Vasile Gonciar - Titlul Onorific de Purtător al Tezaurului Uman Viu

motive în creații de mare admirație. Covoare sunt denumite în Republica Moldova în general țesăturile groase de lână netede sau pufoase alese pe fire numărate. Fiecare din acestea au anumite particularități ornamentale, tehnice și proporționale. Comun pentru ele este faptul că ornamentul lor „se alege” cu fire colorate, dar diferă tehnica de confecționare, proporțiile, compoziția ornamentală, structura factuală, zona de răspândire și funcția lor în casă [2, p.160]. Din multiplele izvoare scrise, documente aflăm că covoarele se făceau din lână curată și exclusiv pentru casă, că erau foarte frumoase și se păstrau cu mare grijă, transmițând-se ca relicve ale familiei din generație în generație. Casa tradițională moldovenească neapărat e împodobită cu covoare: pe perete, paturi, pe podea. Această tradiție de a folosi covoare la împodobirea locuinței a fost tipică pentru moldoveni din adâncul secolelor și a rămas până în prezent. Aproape că nu întâlneai în Moldova casă, în care nu erau covoare. Ecaterina Popescu este una din meșterii populari, specializată în țesutul covoarelor, totodată și membră a Uniunii Meșterilor Populari din Moldova și fondatoarea Complexului de Meșteșuguri „Artă Rustică”. Fig.3. Centrul „Artă Rustică” este dotat cu literatură de specialitate, echipament și utilaj necesar pentru însușirea a mai multor genuri de meșteșuguri, în special, țesutul artistic al covoarelor tradiționale, fiind la dispoziția tuturor doritorilor de a cunoaște și însuși această artă. În cadrul Centrului activează mai multe meșterițe, care practică țesutul covoarelor, broderia artistică, croșetatul, țesutul orizontal.

Figura 3: Ecaterina Popescu - Complexului de Meșteșuguri „Artă Rustică”

Ecaterina Popescu promovează tradiția țesutului covoarelor tradiționale moldovenești, vopsitului cu produse naturale și investește cultivându-i tinerei generații dragostea pentru covorul autentic, pentru muncă, tradiții, în general, căci dânsa este sigură că doar astfel le putem salva și face să perpetueze [5].

Costumul tradițional din spațiul Pruto-Nistrean este pe lângă aspectul său practic – de protejare a corpului – un certificat de înaltă iscusință și pricepere, este un etalon de frumusețe, care posedă un limbaj de comunicare a unor tradiții străvechi, o mărturie vie a unui proces de creație în masă, iar Maria Cristea, meșter popular, specializată în „broderii, costum național”, fondatoarea Casei Portului Popular „Casa Cristea” Fig.4 este ferm convinsă că „avem un viitor, atâta timp cât există familii care își cresc copiii în spiritul tradiției și a dragostei de țară”.

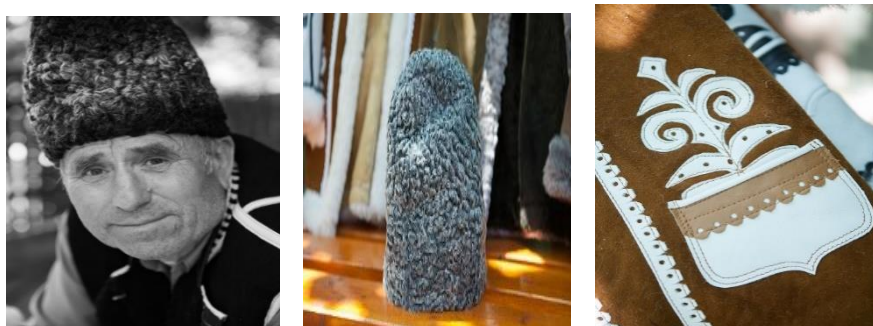

Figura 4: Maria Cristea - meșter popular, specializată în „broderii, costum național”

O veste frumoasă pentru Republica Moldova dar și România în 1 decembrie 2022 a fost că arta cămășii cu altiță, element de identitate culturală pe ambele maluri ale Prutului, a fost inclusă în lista patrimoniului

cultural imaterial al umanității, deci „Cămașa cu altiță” a fost inclusă în patrimoniul cultural imaterial UNESCO.

Prelucrarea lânii și a pieilor pentru confecționarea îmbrăcămintei avea loc la Edineț, Chișinău, Clișova Nouă, Bălți, Vulcănești, Ceadâr-Lunga, Cimișlia [1, p.227]. Constantin Cojan, renumitul meșter popular în prelucrarea artistică a pieilor la Cahul realizează manual lucrări unicat ornate cu elemente naționale: bundițe, căciuli și alte obiecte din blană, inclusiv cojoace. Fig.5.

Figura 5: Constantin Cojan - meșter popular în prelucrarea artistică a pieilor la Cahul

Împletitul din lozie, un alt meșteșug de referință pentru soroceni, dar și pentru sătenii din localitățile aflate actualmente în raionul Ștefan Vodă, la Nistrul de jos – a dat expresie și perspectivă unui material exclusiv al apei: lozia, răchita, salcia [3, p.165].

Meșterii populari moldoveni creează obiecte frumoase, reprezentându-ne cu cinste atât în țară, cât și în străinătate, la diverse festivaluri, expoziții, forumuri, târguri etc. Creațiile lor sânt expuse în: România, Ucraina, Rusia, Canada, America, Germania, Franța, Italia, Israel, Polonia etc., în multe țări lucrările maeștrilor au fost procurate pentru colecțiile private și de stat.

Un alt domeniu, prepararea bucatelor tradiționale, cuprinde un fond foarte bogat de cunoștințe transmise din generație în generație, care s-a format în strânsă legătură cu ocupațiile principale și secundare, cu mediul cultural și condițiile climaterice, religie și condițiile social-istorice. Există o legătură strânsă între alimentație și cultură. Mâncarea este o parte importantă a identității culturale. Fiecare grup etnic are propriile sale tipuri de alimente preferate, precum și propriile metode de preparare și conservare. Acest lucru, este influențat în mare măsură de localizarea geografică și de

timpuri. Nu există mâncare care să fie consumată fără a implica valori și practici sociale și culturale. Toți oamenii mănâncă, dar ceea ce mănâncă, cum mănâncă, cu cine, de ce, în ce context, cum ajunge mâncarea la ei, toate acestea sunt marcate de diferențe culturale sau istorice [6, p.181]. La perfecționarea și promovarea în timp a rețetelor de bucate și băuturi, intrate în fondul nostru cultural tradițional, au colaborat toate grupurile sociale toate generațiile și toate comunitățile. S-a format un sistem alimentar destul de bogat în cunoștințe, deprinderi și practici care s-au păstrat până în prezent în strânsă legătură cu ocupațiile principale, cu mediul natural și condițiile social-istorice. Dovadă este rețeaua de Plăcintării, de Cofetării și Restaurante care promovează și practică bogăția tradițiilor alimentare. Un lucru este clar, că preferințele alimentare sunt cele mai stabile deprinderi ale comunităților umane [1, p.227]. Actualmente, la masa gospodarilor din partea locului, și-au făcut spațiu mai mare sarmalele învelite în frunză tânără de viță-de-vie, de varză, de stejar, sau chiar și de arțar, răciturile din carne de cocoș - pe timp cald, dar și cele din carne de porc - pe timp rece, ardeii umpluți și ghiveciurile din legume. Dar cel mai impresionant este mielul împlut și copt în cuptor, friptura din carne de iepure, porc sau pasăre. Rămâne fidelă istoricității mămăliguța și brânza de oaie (poate fi amestecată și cu puțină brânză de vaci, dar nu e obligatoriu), servită cu un pahar de vin roșu de casă, sau cel puțin roz ca de pe dealul de piatră al Răutului și Nistrului. În satele Republicii Moldova, localnicii se mândresc cu vinurile preparate de fiecare acasă, după deprinderi străvechi, dar și cu cele de calitate, seci și demiseci: Muscat, Aligote, Cabernet, precum și Fragă, Tărasă și Crască sau dintr-un amestec de struguri. Păstrate în butoaie de stejar și de salcâm, vinurile sunt plăcute omului trudit în orice anotimp al anului. Toate împreună formează o cultură și o civilizație seculară promovată prin secole de băștinași [3, p.171].

Etnologii, etnografii, folcloriștii, sociologii, antropologii, cercetează, scriu cărți, pun în valoare tradiția noastră, iar politicile culturale leagă efortul cercetătorului de conștiința socială. Avem dovadă că ținem la doine, balade, la hore, că le cântăm și dansăm, că păstrăm rețetele culinare, că știm a prelucra lutul și putem ciopli lemnul cu o măiestrie de neîntrecut, că avem tehnici deosebite de țesut și cusut. De aici reiese că, moștenirea culturală trebuie scoasă din anonimat. Astăzi avem tradiții și obiceiuri care au rezistat, iar lumea le practică și le respectă. Se joacă nunți, se practică obiceiul înmormântării, se colindă, se umblă cu semănatul și uratul în ajunul Anului Nou și de Sf. Vasile, se prepară bucate și băuturi tradiționale, se poartă mărtișoare, se sărbătorește Hramul satului, a orașului, desigur, cu înlocuirea

sau scoaterea din uz a unor elemente, dar nici odată tradiția nu a fost sfidată [1, p.230]. În acest sens, putem confirma că, colaborarea dintre familie și instituțiile culturale ca piloni ai promovării trecutului, ai valorificării și conservării patrimoniului cultural sunt indispensabile [3, p.165].

4. CONCLUZII

Problematica patrimoniului etnologic este una din ce în ce mai actuală în rândul specialiștilor, cu accent pe respectul pentru trecut, grijă și responsabilitate pentru viitor, pe potențialul patrimoniului de a determina schimbări majore în comunitate, contribuind substanțial la dezvoltare economică și socială durabilă. Patrimoniul cultural are o valoare universală pentru noi, membri ai comunității, este element fundamental al identității noastre naționale, iar protejarea lui intră în responsabilitatea autorităților și instituțiilor cu atribuții în domeniu, dar și a cetățenilor. Tradițional, patrimoniul etnologic este valorificat mai mult în plan estetic, agremental și recreativ de grupuri înguste de persoane. Cercetările privind valorificarea patrimoniului cultural în general sunt abordări actuale și de perspectivă în țările Uniunii Europene. În Republica Moldova astfel de abordări sunt o noutate. Ramurile economiei naționale, legate indirect de patrimoniu au nevoie de sprijin științifico-metodologic accesibil. Turisții interni și externi au nevoie de suport informațional despre patrimoniul etnologic al Republicii Moldova pentru satisfacerea interesului cultural și științific. Sensibilizarea opiniei publice și responsabilizarea comunităților locale privind valorile, importanța moștenirii culturale trebuie să devină o practică, deoarece patrimoniul cultural constituie atât un element al identității, cât și o sursă de inspirație și de creativitate pentru generațiile prezente și viitoare. Doar acționând împreună vom putea transmite resursa culturală în forma sa autentică și nealterată, fundamentală pentru o dezvoltare sustenabilă și durabilă.

5. REFERINȚE BIBLOGRAFICE:

1. MACOVEI, T.. *Moșteniri culturale tradiționale în dinamică socială*. În Materialele Simpozionului științific internațional: Educația în spiritul valorilor naționale și universale din perspectiva dialogului pedagogic, Ediția a 2-a, Tipogr. „Garomont Studio”, Chișinău: 27-28 martie 2020, pp. 223-230. ISBN 978-9975-3452-6-2.
2. *Patrimoniul Cultural Național ca resursă pentru o dezvoltare durabilă a Republicii Moldova*, Vol. 1, coord.: Victor Ghilaș, Adrian Dolghi, Tipogr.

- „Notograf Prim”, Chișinău 2019, 320 p. ISBN 978-9975-84-110-8.
3. ȘTEFĂNIȚĂ, I., *Civilizația și cultura satelor de pe malul râurilor Nistru, Prut și Răut*. În *Materialele conferinței internaționale: Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova*, Editura Cartdidact, Chișinău 2-4 august 2007, pp. 165-173. ISBN 978-9975-940-47-4
  4. Prelucrarea artistică a pietrei. *Disponibil:* <https://moldovenii.md/md/people/1328>. *Accesat:* 10.04.2023
  5. Popescu, E. *Disponibil:* <https://moldovenii.md/md/people/1328>. *Accesat:* 10.04.2023
  6. BABCENCO, C., CAZAC, V., ALCAZ, O. *Revitalizarea alivencei moldovenești: tradiție și experiențe de preparare*. În *Materialele simpozionului național de etnologie: Tradiții și procese etnice*, Ediția II. Chișinău, 2021. p. 181-189. ISBN 978-9975-3337-8-8.
  7. *Cercetarea și valorificare patrimoniului național și universal în învățământul preuniversitar. Culegere de studii*, Univ. Ped. de Stat „Ion Creangă”, col. red.: Valentina Ursu, Tipogr. „Garomont-Studio” Chișinău, 2016, 175 p. ISBN 978-9975-46-291-4.